

KOOS POSTMA

A cigányokkal szembeni előítéletek alakulása Magyarországon*

A cigányok¹ jelenlétének a magyar társadalomban jelentős múltja van. Többségük, mindig is a társadalom legalacsonyabb rétegébe tartozott, és elmaradottságuk nem szűnt meg a szocializmus idején sem, bár a fejlődésnek mutatkoztak némi jelei. A cigányságot a posztkommunista időszak több szempontból hátrányosan érintette: különösen sújtja őket a munkanélküliség, és fokozottan ki vannak téve a jobboldali erőszaknak.

Elmélet és hipotézisek

Ahhoz, hogy választ tudjunk adni a kérdésre, hogy a cigányellenes előítéletek mennyiben magyarázhatók az átalakulási folyamattal, bizonyos előfeltevéseket kellett elfogadnunk a gyorsan alakuló körülmények és az előítéletek változásának összefüggéseivel kapcsolatban.

A szociálpszichológiai elméletek már adtak bizonyos magyarázatokat az előítéletek keletkezésére vonatkozóan, de azok társadalmi összefüggéseinek kielégítő feltárására még nem került sor. Hogy az egymást kiegészítő pszichológiai és szociológiai elméleteket együtt alkalmazhassuk, kiindulási pontként a strukturális eredetű motivációt vizsgáltuk. Feltételeztük, hogy az egyént legalább két alapvető cél ösztönzi: *a fizikai jólét és a társadalmi elismertség*. Háromféle társadalmi elismerést különböztettünk meg: *a státust* - ezen a nem mindenki számára elérhető javak viszonylagos birtoklását értjük -, *a magatartási megerősítést* - ami a bizonyos személyek elvárásainak való megfelelést jelenti - és *a pozitív kihatást* - vagyis azt a fajta társadalmi elismerést, mely az egymással való törődésben nyilvánul meg. Az alapvető célok járulékos célok megvalósításával érhetők el. A foglalkozás például egyszerre mind jövedelemforrás, amelynek révén biztosítható a fizikai jólét, hiszen a kereset lehetővé teszi, hogy olyan különleges értékű cikkekhez jussunk, mint mondjuk egy autó. A foglalkozás tehát eszköz a státus elérésére, vagyis a társadalmi elismertség kivívására. Így ezek a köztes célok tulajdonképpen eszközök, melyek valóra válthatják („létrehozhatják”) a két alapvető célt, ezért ezeket *szociális létrehozó funkcióknak* (social production functions) nevezzük.

A rendszerváltás Magyarországon meghatározó befolyást gyakorolt a lakosság társadalmi-gazdasági helyzetére, vagy másképp fogalmazva: a társadalmi és gazdasági változások kihatottak a szociális létrehozó funkciókra, minthogy azok kapcsolatban vannak a társadalmi elismeréssel és a fizikai jóléttel. A jövedelem csökkenése azt eredményezi, hogy az emberek nem tudnak olyan javakra pénzt költeni, amelyek fizikai jólétüket megteremtik. A fizikai jólét színvonalának süllyedése a társadalmi elismerés csökkenéséhez is vezet. A megnövekedett társadalmi egyenlőtlenség együtt jár a státusjavak mint például a jövedelem, illetve foglalkozás- tekintetében az emberek között meglévő relatív különbségek fokozódásával. Olyan társadalomban, ahol a magánfogyasztás és legalább két munkahely birtoklása erénynek számít, a szegénység és a munkanélküliség nem vívhat ki magatartási megerősítést.

Az elmélet értelmében a törekvés a kompenzáció nélküli veszteség elkerülésére jelentős motiválóerőt képvisel, akárcsak a bekövetkező veszteség egyéni kezelése, vagyis az emberek azon igyekezete, hogy csökkentsék, kompenzálják az őket ért veszteségeket. Ez a fajta motiváció viszont előítélet-gerjesztő mechanizmust von maga után.

Először is: az emberek az őket ért veszteségek okát kutatva gyakran külső tényezőt jelölnek meg, s ez lehet például egy kisebbségi csoport. Az etnikai hierarchia, a kisebbségi csoport társadalmi pozíciójának kollektív megjelenítése elősegítheti az ok megjelölését, amelyre rá lehet fogni a veszteséget. Ez a tendencia még inkább érvényesül, ha az adott

kisebbségi csoport jelentős, szembetűnő vonásokkal rendelkezik, és ha társadalmi konfliktus áll fenn az egyén saját csoportja és a kisebbségi csoport között.

Mindig előítélettel találkozunk, amikor az emberek hibás vagy hamis magyarázatokat találnak; ilyen esetekben a kisebbségi csoport *bűnbakként* szerepel, akit *felelőssé* lehet tenni a megromlott helyzetért.

Másodsorban: az elmélet rámutat arra, hogy a veszteség ilyen kezelése alternatív társadalmi elismerést válthat ki. Az egyén azonosítja magát egy bizonyos csoporttal, vagyis saját érdekcsoportjával. Mindenki arra törekszik, hogy saját csoportját pozitív módon különböztesse meg a többi csoporttól. Ha ez az önmegkülönböztetés nem kielégítő, az érdekcsoport tagjai olyan mód- szerekhez folyamodnak, melyek előítéleteket ébresztenek más külső csoportokkal szemben és elfogult érzelmeket keltenek. Az egyik ilyen stratégia lehet egy külső csoport becsmérése; ezáltal az adott érdekcsoport növelheti saját pozitív megkülönböztető jegyeit. Ezt a folyamatot a *társadalmi elismerés negatív megteremtésének* nevezzük. Ilyen esetekben az etnikai hierarchia határozhatja meg, hogy melyik kisebbségi csoport lesz a rágalmozások célpontja.²

Vizsgálatunkhoz tehát a következő hipotéziseket állítottuk fel: minél jobban érinti az embereket a társadalmi elismerést és fizikai jólétet szolgáló szociális létrehozó funkciók kompenzálatlanul maradt romlása, annál jobban fogják a cigányokat vádolni az elszenvedett veszteségért, és annál negatívabban fognak vélekedni róluk.

A kutatás menete

Ahhoz, hogy egy változás mértékét megállapítsuk, több időpontból kell róla információkat szereznünk. Esetünkben az első adatsor egy olyan felmérésen alapult, mely a nemzeti identitást és az embereknek a kisebbségekről alkotott véleményét vizsgálta. Ezt a felmérést az egykori Magyar Közvélemény-kutató Intézet (MKI) végezte, az ország minden részéből összesen ezer véletlenszerűen kiválasztott 14 éves vagy annál idősebb alannyal. (A tizenhét év alattiakat végül kihagytuk az elemzésből, így kilencszáz megkérdezett maradt.) Ez az anyag sok fontos információt tartalmazott, így például a cigányokról alkotott vélemények függő változóit. A kérdőív azonban semmi adatot nem közölt a megkérdezettek társadalmi és gazdasági helyzetéről. Ez azt jelentette, hogy ha a változók *módosulásának* magyarázatához következtetéseket akartunk levonni, legalább két újabb felmérésre volt szükségünk. Erre a *kétszakaszos panel* alkalmasabbnak látszott a két különálló mintánál, mivel a paneladatok jobban megfelelnek az egyén társadalmi-gazdasági helyzetében és az előítéletekben bekövetkezett változások összefüggéseinek mérésére.

A panel adatainak összegyűjtésével a Medián Kft: volt megbízva. A panel első szakaszának kérdései egy nagy, 1992. novemberi általános adatfelvételbe illeszkedtek (N = 1200). A cigányokra vonatkozó kérdések közül néhány megegyezett az 1987-es kérdésekkel, így mód nyílt a változók 1987-1992 közötti összehasonlítására. Ezenkívül a felméréshez a megkérdezettek társadalmi és gazdasági helyzetét feltáró kérdéscsoport is kapcsolódott. A felmérés második szakaszára 1993 októberében és novemberében került sor, egy évvel az első kérdéssorozat után. Az egyéves időszak talán rövidnek tűnhet, de ilyen viharosan változó időkben elegendő időtartam arra, hogy az egyén jelentős változásokat éljen meg. A panel összesen 657 esetet tartalmaz; a kérdőív ki nem töltése esetlegesnek bizonyult.

A cigányokkal szembeni magatartás változása 1987 és 1992-93 között

Először a cigányokkal kapcsolatos tíz állításra adott válaszokat mutatjuk be, majd a cigányoknak tulajdonított jellemvonásokat közöljük. Ezek a kérdések egyaránt szerepeltek mind az 1987-es felmérésben, mind pedig az 1992-93 panelben.

A cigányokra vonatkozó állítások. A tíz állítást az első táblázatban soroltuk fel; legtöbbjük arra vonatkozik, hogy hogyan kellene a cigányokkal bánni. A válaszokat megvizsgálva érdekes egybeeséseket tapasztaltunk. A végeredmény azt erősíti meg, hogy a cigányok a magyar társadalomban pozitív és negatív értékeket egyaránt képviselnek. Mindhárom évben a többség egyetértett az első („A cigányok soha nem fognak a társadalomba integrálódni”), az ötödik („A cigányokat kényszeríteni kellene, hogy úgy éljenek, ahogy mások”) és a kilencedik állítással („Van néhány rendes cigány, de a többségük rossz”). Sőt egyetértettek a nyolcadik („A cigány művészet értékesen gazdagítja a magyar kultúrát”) és a tizedik állítással („A cigányoknak soha nem szabadna feladni a hagyományait”) is, ami meglehetősen ellentmondásos. Nyilvánvaló, hogy a művészetet és a hagyományokat elkülönítették a cigányság más, negatív jellemzőitől, és pozitívan értékelték.

A másik meglepő, a várakozásokkal ellentétes eredmény, hogy a megkérdezettek toleránsabbá váltak. A pozitívan megfogalmazott állításokkal (2., 4., 8., 10.) többen értettek egyet 1992-ben, mint 1987-ben (kivéve a második állítást). Ez a tendencia folytatódott, amikor az összehasonlításhoz az 1993-as adatok is rendelkezésre álltak. A negatívan megfogalmazott állítások (1., 3., 5., 6., 7. és 9.) helyeslése éppen ellenkezőleg, az 1987-es és az 1993-as adatok összehasonlításában csökkenést mutat.

1. táblázat. *A cigányokra vonatkozó állítások 1987, 1992-1993*

Állítások	Felmérés	Panel	
	1987 (n = 900)	1992 (n = 657)	1993 (n = 657)
	Százalék helyesli		
1. A cigányok soha nem fognak integrálódni a társadalomba	66	65	60
2. A magyar kormánynak többet kellene tennie a cigányokért	22	17	24
3. A cigányokat teljesen el kellene különíteni a társadalom többi részétől	39	25	27
4. Lehetővé kellene tenni, hogy a cigányok saját maguk irányíthassák ügyeiket	43	59	65
5. Kényszeríteni kellene a cigányokat hogy úgy éljenek, mint a többi ember	77	67	69
6. A cigányokat el kellene magyarosítani, vagyis asszimilálni kellene	36	25	28
7. A cigányok nem érdemlik meg a támogatást	56	52	46
8. A cigányok művészete értékesen gazdagítja a magyar kultúrát	65	66	81
9. Vannak rendes cigányok, de a többségük rossz	88	90	90
10. A cigányoknak nem szabadna feladni a hagyományait	65	77	84

A cigányság jellemvonásait tartalmazó kártyák. Nem lehet messzemenő következtetéseket levonni egyetlen kérdéscsoport alapján, még akkor sem, ha az állításokra való reakció egyértelműen a tolerancia növekedését mutatja. Ezért egy másik módszert is alkalmaztunk, mely lehetővé teszi a három év adatainak összehasonlítását a cigányoknak tulajdonított jellemvonások tekintetében. A megkérdezettek elé 32 kártyát tettek. Mindegyik kártyán egy-egy tulajdonság szerepelt, melyek közül 16 negatív tartalmú volt (például ostoba, agresszív), 16 pedig pozitív (például barátságos, szorgalmas). A megkérdezettek a következő feladatot kapták: „Ezek a kártyák különféle jellemvonásokat tartalmaznak. Válassza ki közülük azokat, amelyek a cigányokat jellemzik.”

A második táblázat a kiválasztott negatív jellemzőket mutatja be. Az eredmény ugyanolyan tendenciát mutat, mint amit az állításokkal kapcsolatban megállapítottunk. Az „anyagias” és a „túlontúl magabiztos” tulajdonságok kivételével általánosan csökkenő százalék mutatkozott. Az 1987-es és az 1992-es adatok között kimutatható csökkenés folytatódik az 1993-as adatokban. Ennek az ellentettje látható a harmadik táblázatban, mely a cigányokra vonatkozó pozitív jellemzőket sorolja fel. A „hűséges” és a „vidám” jellemvonások kiválasztásának száma alátámasztja azt az elképzelést, hogy az emberek cigányokról alkotott véleménye nem egysíkú.

Levonható tehát a következtetés, hogy a növekvő tolerancia nem elszigetelt jelenség. A tendencia nyilvánvaló: Magyarországon az emberek a cigányokkal kapcsolatban általában türelmesebb álláspontra helyezkedtek.

2. táblázat *A cigányokra vonatkozóan negatív jellemzőt választók százalékaránya*

Tulajdonságok	Felmérés		Panel
	1987 (n = 900)	1992 (n = 657)	1993 (n = 657)
	Százalék		
Anyagias	30	35	35
Barátságtalan	44	31	31
Ostoba	55	47	43
Ellenszenves	53	47	40
Agresszív	81	73	70
Élősködő	70	66	59
Felületes	44	41	42
Képmutató	56	53	48
Lusta	78	71	68
Megbízhatatlan	69	70	60
Műveletlen	72	64	61
Túlontúl magabiztos	25	31	30
Önző	35	32	33
Piszkos	78	67	56
Szegény	52	43	47
Széthúzó	11	8	5

3. táblázat *A cigányokra vonatkozóan pozitív jellemzőt választók százalékaránya*

Tulajdonságok	Felmérés		Panel
	1987 (n = 900)	1992 (n = 657)	1993 (n = 657)
	Százalék		
Alapos	4	7	7
Barátságos	19	24	29
Bátor	29	37	33
Békés		7	11
Büszke	37	40	42
Gazdag	10	21	18
Megbízható	6	8	8
Művelt	5	9	7
Okos	10	10	12
Hűséges	74	74	81
Együttérző	8	7	10
Segítőképző	11	11	19
Szorgalmas	7	7	9
Tiszta	8	7	11
Vendégszerető	22	21	31
Vidám	60	56	61

Az 1992-93-as felmérés elemzése

Az első elemzések után megállapíthatjuk, hogy az 1987-es felmérés, valamint az 1992-93-as panel adatai szerint a magyarok a cigányok iránt fokozódó toleranciát mutatnak. Felmerül a kérdés, hogy szükséges-e folytatni a kutatást és ellenőrizni az elméletet, amely ennek ellenkezőjét, vagyis a türelmetlenség növekedését állítja. Az előítéletekben kimutatott csökkenést azonban átlagadatok alapján állapítottuk meg, ami azt jelenti, hogy egyszerre lehetett növekedés és csökkenés is. Ráadásul a zsidók megítélésének alakulása a fent vizsgált időszakban ismeretlen, mert 1987-ből ilyen jellegű adatok nem állnak rendelkezésünkre. Mivel paneladatokat használtunk az elemzésnél, amelyek segítségével a változások egyéni szinten is kimutathatók, lehetőség nyílt a hipotézis további ellenőrzésére. Először az elemzésnél használt Független változókat vizsgáljuk, majd megismertetjük az olvasót a független, vagyis értelmezésre alkalmas változókkal.

Független változók

Bűnbakkeresés. Az állítás, amely *bűnbakkereső előítéletet* feltételez, a következő volt: „A cigányok széles körű támogatásban részesülnek egyéb társadalmi csoportok kárára.” A teszteléshez ötfokú skálát használtunk: egytől (egyáltalán nem értek egyet) ötig (teljes mértékben egyetértek). A skála számtani középarányosa 1992-ben 3,9 lett (1,3 átlagos eltéréssel); 1993-ban pedig 3,7 (1,4 eltéréssel).

A társadalmi elismerés alternatív kivívása. A társadalmi elismertség alternatív mutatóinak vizsgálatára a cigányokat negatív tulajdonságokkal jellemző kártyákat használtuk. Az úgynevezett Mokken-skálaeljárást (Molenaar 1994; Van Schuur 1993) alkalmaztuk a nagyszámú változó csökkentésére. A modell a megbízhatóságon kívül a tételek sorrendjét is teszteli, ezért a homogenitás együtthatóját (H) használja a skála értelmezésére.³ Azokat a tételeket, amelyek nem feleltek meg a követelményeknek, töröltük a skáláról. Összehasonlítás céljából a mérés mindkét időszakára hasonló eszközöket kellett alkalmazni. Csak azok a tételek kerültek kiválasztásra, amelyek mind 1992-ben, mind 1993-ban megfeleltek a követelményeknek. A negyedik táblázat a skálák adatait mutatja, amelyeket ezzel a módszerrel számoltunk ki. A skálák megbízhatósága 0,86 és 0,87, ami figyelemre méltó. A skálák átlagos homogenitást mutatnak.

Hat új változót hoztunk létre a további számításokhoz. Ezeket a változókat a következő névvel láttuk el: *Cigányok negatív '92, Cigányok negatív '93, Zsidók negatív '92, Zsidók negatív '93, Magyarok pozitív '92 és Magyarok pozitív '93.*

4. táblázat *A tulajdonságskálák adatai*

Skála	Tételek száma	Középarányos	Átlagos eltérés	H	Megbízhatóság
Cigányok					
Negatív 1992	14	7,1	4,0	0,41	0,86
Negatív 1993	14	6,7	4,2	0,45	0,87

A „szegény” és a „pártoskodó” tételek nem feleltek meg a követelményeknek.

A független változók

A rendszerváltás kihatott a magyar lakosság úgynevezett szociális létrehozó funkcióira, különösen az emberek jövedelmére és a foglalkoztatottságra. Ennek megfelelően az alábbi független változókat vezettük be.

A *jövedelemcsökkenés* mérésére a megkérdezetteknek az alábbi három kérdésre kellett válaszolniuk:

- Próbáljon visszaemlékezni egy-két évvel ezelőtti anyagi helyzetére! Azóta anyagi helyzete: -2 jelentősen javult .. 2 jelentősen rosszabbodott.
- Mit gondol, milyen lesz az anyagi helyzete egy-két év múlva?: -2 jelentősen fog javulni .. 2 jelentősen fog rosszabbodni.
- Mennyire elégedett jelenlegi anyagi helyzetével?: -2 igen meg vagyok elégedve .. 2 igen elégedetlen vagyok.

Két skálát tudtunk készíteni -6-tól (semmi csökkenés) 6-ig (csökkenés), 2,2 számtani középarányossal, 2,3 átlagos eltéréssel és 0,60 megbízhatósági rátával 1992-ben (*Csökkenés '92*). 1993-ban ezek a számok a következőképpen alakultak: 2,1; 2,2 és 0,64 (*Csökkenés '93*).

Az anyagi helyzetre vonatkozó másik változót a következő kérdéssel teszteltük: „Mennyire fél attól, hogy elszegényedik?” Az eredményeket egytől (egyáltalán nem) ötig (már megtörtént) kódoltuk. 1991-ben ez a változó (*Szegénység '92*) 3,1 számtani középarányossal rendelkezett, és az átlagos eltérés 1,2 volt, míg az 1993-as mérések a következő adatokat hozták: 3,0 és 1,2 (*Szegénység '93*).

Munkanélküliség. A foglalkoztatottsági helyzet romlását a következő kérdés vizsgálta: „Mennyire fél attól, hogy elveszti az állását?” 1992-ben az adatok négyfokú skálán egytől (egyáltalán nem) négyig (nagyon) a következők voltak: átlag 2,1, átlagos eltérés 1,1. 1993-ban pedig ugyanezen mutatók: 2,1 és 1,0.

A *Munkanélküliség '92*-nek és *Munkanélküliség '93*-nak nevezett változóknál jelentős számban hiányoztak adatok. Ez abból következett, hogy sok megkérdezettnek nem kellett erre a kérdésre válaszolnia, mert például háztartásbeliek, nyugdíjasok voltak. A kiértékelésnél a hiányzó adatok lényeges csökkenést idézhetnek elő a vizsgált esetek számát illetően. A probléma megoldására az érintett alanyokhoz mindkét évben átlagértékeket rendeltük, és így módon sikerült csökkenteni a hiányzó értékek hatását.

A másik problémát a *Munkanélküliség '92* és a *Munkanélküliség '93* változókkal kapcsolatosan a „már megtörtént” kategóriára adott válaszok értelmezése okozta. Ugyanis a válaszokból nem derült ki, hogy kik voltak munkanélküliek a múltban, és kik azok a mérés időpontjában is. Így, akik ezt a választ jelölték be, azoknál mindkét évben az átlagértékeket vettük számításba. Ezek az átkódolások némileg hatással voltak az átlagos eltérésre.⁴

Kontrollváltozók

Tanulmányunk fő témája: az átalakulási folyamatok hatása az előítéletek változására. Ennek tükrében fontosnak tartottuk ellenőrizni azokat a összetevőket, amelyek módosíthatják számításainkat. A következő változók szolgáltak kontrolltényezőként: iskolai végzettség, foglalkozás, életkor, nem, vallás és társadalmi kapcsolatok.

Elemzés: a fennmaradó változási érték

A panel adatainak elemzésekor a különbségértékek használata problémát jelenthet a megbízhatóság szempontjából. Egy másik módszer annak vizsgálatára, hogy a független változók hogyan hatnak a függő változók alakulására a *fennmaradó változási érték* alkalmazása: a változás kifejezhető lineáris regresszivitással, amelynél az első időpontban kapott érték hatása levonandó a második időpont értékéből (Cronbach & Furby 1970; Markus 1979; Willet 1988). E megközelítés szerint a független változó függő változóra gyakorolt hatását a második időpontban azután állapítjuk meg, hogy a hátramaradt függő változóból a lineárisan várható értéket kivontuk.

Független változók az elemzésben

A független változókat úgy is kiszámíthatjuk volna, hogy kivonjuk az újonnan létrehozott független változók (lásd fent) első mérési értékeit a másodiktól: $X_2 - X_1$. Ez a módszer azonban nem venné figyelembe azt a tényt, hogy az ilyen tiszta változás az egyéni alaphelyzetektől függően különbözőképpen hathat az emberekre. Ugyanolyan mértékű visszaesés másképp hat arra, aki az első mérésnél alacsony értéket mutatott abban a kategóriában, amelyben egy másik magasat. Tegyük fel, hogy A alany egyes értéket mutatott a *Szegénység '92* kategóriában és hármast a *Szegénység '93*-ban, míg B alany hármast és ötös értékekkel rendelkezik ezekben a kategóriákban. A és B egyaránt három egységnyi növekedést mutat, de ennek a növekedésnek más a jelentősége a két alany egyéni szintjén.

A problémát a mérés két szakasza középarányos értékének mint független változónak a bevezetésével oldottuk meg: $(X_2 + X_1)/2$. A két szakasz közötti független változó a két mérés átlagértékén alapult, és nem a különbségi értéken. Ez a művelet számításba veszi az eredeti értéket, de további adatokat is igényel (lásd alább). Középarányosokat állapítottunk meg a jövedelmi helyzet független és ellenőrző változójának létrehozása céljából is. Ezek a középarányosok a következő változókat eredményezték:

- $(\text{Csökkenés}'92 + \text{Csökkenés}'93)/2 = \text{az (átlag)Jövedelemcsökkenés: -6-tól 6-ig, 2,1 középarányossal és 1,9 átlagos eltéréssel};$
- $(\text{Szegénység '92} + \text{Szegénység '93})/2 = \text{(átlag) Szegénység: egytől ötig, 3,0 középarányossal és 1,0 átlagos eltéréssel};$
- $(\text{Munkanélküliség '92} + \text{Munkanélküliség '93})/2 = \text{(átlag) Munkanélküliség: egytől négyig, 2,1 középarányossal és 0,9 átlagos eltéréssel.}$

Még egy kontrollváltozó

Az átlagérték nem vette számításba, hogy a megkérdezettek csökkenést vagy növekedést észleltek-e az említett változók tekintetében a két időpontban. Ugyanazon átlagértékkel rendelkező egyének számára különbözőképpen alakulhatott a változás. Az egyiknél a második mérési érték lehetett magasabb az elsőnél, míg a másiknál ez lehetett alacsonyabb. Ezek a különbségek befolyásolhatják a függő változókra gyakorolt hatást. Ezért új kontrollváltozót vezettünk be úgy, hogy az 1992-es független változók értékeit kivontuk az 1993-as független változók értékeiből: *Csökkenés '93 - Csökkenés '92*, *Szegénység '93 - Szegénység'92* és *Munkanélküliség'93 - Munkanélküliség'92*. A pozitív értékek -amelyek csökkenést jelentenek 1993-ban 1992-höz képest -egyes kódszámot kaptak, és az így nyert három új érték összege létrehozta az új változót, melyet *Független kontrollnak* neveztünk el, és ami nullától (egyik független változóban sincs csökkenés) háromig (csökkenés mindhárom változó esetében) terjedt.

A független és kontrollváltozók a fennmaradó változási érték modelljében

A modell, amelyet a kutatásban használtunk, a következőképpen írható le:

$Y_{93} = \alpha + \beta Y_{92} + \beta (X_{92} + X_{93})/2 + \beta \text{kontrollok} + \varepsilon_{93}$ (1), amelyben: Y_{93} = a *Cigányság negatív '93* és a *Cigányság bűnbak '93* függő változók; β = állandó; A_{92} = a *Cigányság negatív '92* és a *Cigányság bűnbak '92* függő változók; a *kontrollok* = valamennyi kontroll; ε_{93} = fennmaradó.

Eredmények

A modellt többszörös regresszív analízissel, teszteltük. Az ötödik táblázat mutatja a tesztelés eredményeit. A független és kontrollváltozók *Cigányság bűnbak '93-* és *Cigányság*

negatív '93-ra gyakorolt hatását becsült értéken szerepeltetjük, melyből a hátramaradó függő változók (*Cigányság bűnbak '92* és *Cigányság negatív '92*) hatását kivontuk.

5. táblázat *Cigányság bűnbak* és *Cigányság negatív OLS regressziója*

Függő változók	Bűnbak 1993		Negatív 1993			
	B (s.h.)	β	B (s. h.)	β		
Hátramaradt függő változók	0,31*	(0,04)	0,29	0,32*	(0,04)	0,30
Független változók						
Jövedelemcsökkenés	0,05	(0,03)	0,07	-0,03	(0,10)	-0,01
Szegénységtől való félelem	0,04	(0,07)	0,03	0,20	(0,19)	0,05
Munkanélküliségtől való félelem	0,00	(0,07)	0,00	0,40	(0,21)	0,80
Kontrollváltozók						
Független kontroll	-0,00	(0,06)	-0,00	-0,12	(0,17)	-0,03
Életkor	0,04	(0,04)	0,05	0,34*	(0,12)	0,13
Iskolai végzettség	-0,15*	(0,08)	-0,09	-0,08	(0,22)	-0,02
Barátság	-0,37*	(0,14)	-0,11	-1,06*	(0,40)	-0,11
Konfliktus	0,31*	(0,12)	0,10	0,87*	(0,35)	0,10
Intercepció	2,36*	(0,39)		2,18*	(1,04)	
R2	0,15			0,16		
Beszabályozott R2	0,14			0,15		

* p,05

** Nem standard együtthatók, standard hiba zárójelben, valamint standardizált együtthatók

Az eredmények azt mutatják, hogy a független változók nem befolyásolják számottevően a *Cigányság bűnbak '93*-at és a *Cigányság negatív '93*-at. A kontrollváltozók, amelyeknek volt némi szerepük az elemzésben, szintén megjelennek a táblázatban: az idősebbek negatívabban vélekednek a cigányokról; a magasabb iskolai végzettségű emberek kevésbé állították be bűnbaknak a cigányságot. A cigány barátokkal rendelkező megkérdezettek szintén kevésbé láttak bűnbakot a cigányságban, és közülük kevesebben vélekedtek negatívan róluk. Ha a megkérdezett személynek volt már konfliktusa cigányokkal, akkor hajlott a negatívabb vélemény kialakítására, és mindig a cigányokat okolta a konfliktusokért.

A végkövetkeztetésben ki kell mondani, hogy ez az elemzés nem erősíti meg a tételt, amely szerint: minél több embernek kell a „szociális létrehozó funkciók” kompenzálatlanul maradt romlásával szembenéznie, annál többen vádolják a cigányokat az elszenvedett veszteségért, és annál negatívabban vélekednek a cigányságról.

Ezeket a feltevéseket esetünkben semmi nem támasztja alá.

Egyéb lehetőségek

Az említett hipotézis érvénytelenségének számos oka lehet. Ezen okokat másutt részletesen elemeztük (Postma 1996). Az előzetes vizsgálat arra engedett következtetni, hogy létezik egy másik, ígéretesnek tűnő megoldás, melynek lényegét az alábbiakban foglaljuk össze.

A magyarok jellemzői. A fent ismertetett kártyás módszert alkalmaztuk a magyarok jellemzésére is. A hatodik táblázat ábrázolja a két skála sajátosságait, melyeket negatív tulajdonságjegyekből állítottunk össze.

6. táblázat *A magyarokhoz kapcsolt negatív tulajdonságok skálájának jellemzői*

SKÁLA	Kategóriák száma	Középarányos eltérés	Átlagos hatóság	H	Megbízhatóság
Magyarok:*					
Negatív 1992	15	2,7	2,8	0,41	0,82

Negatív 1994	15	3,2	3,1	0,45	0,84
--------------	----	-----	-----	------	------

* A „szegénység” kategória nem felelt meg a követelményeknek

„*Büntető szavazás.*” A vádak másik gyakori célpontjai a politikusok. Ez nyilvánvalóan megmutatkozott az 1994-es tavaszi választásokon, melyet az akkori kormánypárt, a Magyar Demokrata Fórum elveszített. A volt kommunisták szociáldemokrata színezetűvé átszervezte pártjukat döntő fölénnyel győztek. Az elemzők általában azzal magyarázták a helyzetet, hogy az emberek nagyon elégedetlenek voltak a kormány gazdaságpolitikájával, mely súlyosan érintette a lakosság nagy részének társadalmi-gazdasági helyzetét (Arató 1994; Ferge 1995). A nyilvánvaló elégedetlenség a politikusokon csapódott le. Pataki (1995) a magyar választói magatartást a „büntető demokrácia” kifejezéssel illeti, amelyben a demokrácia lényegét tekintve tagadó, vagyis feladatának azt tekinti, hogy eltávolítsa a hatalomból azokat, akiket alkalmatlannak ítél; mondhatni úgy is, hogy a hangsúly nem a politikai programokon van, hanem a politikusok megbuktatásán. Könnyen válhat uralkodóvá ez a fajta magatartás egy olyan társadalomban, ahol a népesség nagyobbik része egyetlen politikai pártnak vagy mozgalomnak sem kötelezte el magát.

A „büntető szavazás” elméletét a következő állítással lehet ellenőrizni, amely egyébként szerepelt a panelfelmérés kérdőívében is: „A politikusok nem képesek a mai helyzet nehézségeit megoldani.” A válasz értéke egytől (egyáltalán nem értek egyet) ötig (teljes mértékben egyetértek) terjedt, és 1992-ben ennek a változónak a középátlama 4,3 volt, 1,0 átlagos eltéréssel, míg egy évvel később ezek az értékek a következőképpen alakultak: 4,0 és 1,2. Az említett változó a *Nem képes* elnevezést kapta.

Elemzés. A hetedik táblázat ábrázolja azt a sokoldalú regressziót, amelyben a *Magyarok negatív'93* és a *Nem képes'93* szerepelnek függő változóként. Ismét megbecsültük a független és a kontrollváltozók hatását e két függő változóra, s kivontuk belőle a hátramaradt függő változókat (*Magyarság negatív '92* és *Nem képes '92*).

A *Munkanélküliség* független változó jelentősen befolyásolja a *Magyarság negatív '93*-at. Ez azt jelenti, hogy azok az emberek, akik félnek a munkanélküliségtől, hajlamosabbak negatív véleményt formálni a saját érdekcsoportjukról, mint azok, akik nem aggódnak munkahelyük esetleges elvesztése miatt. Hasonló eredményeket láthatunk a *jövedelemcsökkenés* esetében. Úgy tűnik, hogy azok az emberek, akiket negatívan érintenek a társadalmi-gazdasági változások, nem azért próbálnak társadalmi elismerést szerezni maguknak, hogy negatívan viszonyulnak egy külső csoporthoz, hanem ehelyett a magyarságról vélekednek negatívabban. Úgy látszik, hogy a magyar nemzethez való tartozást az emberek nem tekintik a társadalmi elismerés egyik lehetséges forrásának.

A *szegénység* jelentősen befolyásolja a *Nem képes '93*-at. Minél több megkérdezett fél az elszegényedéstől, annál inkább egyetért azzal a állítással, hogy „a politikusok nem képesek a mai helyzet nehézségeit megoldani”. Vagyis az elégedetlenség következményeként könnyen előfordulhat „büntető szavazás”.

7. táblázat A *Magyarság negatív* és a *Nem képes* OLS regressziója

Függő változó Jelzők	Negatív 1993			Nem képes 1993		
	B	(s. h.)	β	B	(s. h.)	β
Hátramaradt függő változók	0,22*	(0,05)	0,20	0,19*	(0,05)	0,16
Független változók						
Jövedelemcsökkenés	0,19*	(0,07)	0,12	0,03	(0,03)	0,05
Elszegényedéstől való félelem	-0,03	(0,15)	-0,01	0,13*	(0,06)	0,11
Munkanélküliségtől való félelem	0,35*	(0,16)	0,10	0,10	(0,06)	0,07

Intercepció	1,95*	(0,79)	2,85*	(0,35)
R2	0,07		0,08	
Beszabályozott R2	0,06		0,07	

* = $p \leq 0,05$; a kontrollváltozóknak nincs jelentős hatása

** Nem standardizált együttthatók, standard hiba zárójelben és standardizált együttthatók

Összegzés

Az adatok elemzése két nem várt felismeréshez vezetett. Az elsőre az 1987-es és 1992-93-as függő változók előzetes összehasonlító vizsgálatánál derült fény. Az összehasonlítás a cigánysággal szembeni tolerancia növekedését mutatta. Mindkét módszer - az állítások, melyek a cigánykérdés értékelésére vonatkoztak és a tulajdonságokat tartalmazó kártyák - egyaránt ezt támasztotta alá.

A második figyelmet érdemlő felismerésünk az volt, hogy az előítéletek feltételezett növekedését, ahogy azt az elmélet tételezi, nem erősítették meg a tapasztalati tények. Nehéz volt az elemzésből erre vonatkozóan következtetéseket levonni. Másképpen fogalmazva: a megromlott gazdasági helyzet nem változtatta meg határozott irányban az előítéleteket.

Jelentős tanulságokat eredményezett a magyarok negatív tulajdonságainak elemzése, amelyekből úgy tűnik, hogy azok az emberek, akiket a társadalmi és gazdasági változások hátrányosan érintettek, hajlamosak voltak a magyarságról negatívabb véleményt formálni. A megkérdezettek szerint a politikusok felelősek a nehéz társadalmi-gazdasági helyzetért. Érzékelhető tendencia, hogy a lakosság negatívan ítéli meg azokat a tényezőket, amelyeket nem zárhat ki az életéből: a magyar nemzetet és politikusait. A romló helyzetért leginkább az utóbbiakat teszi felelőssé, és egyéni negatív tapasztalatait az egész nemzetre kivetíti. Ehhez hasonló jelenségeket figyeltek meg olyan kisebbségi csoportoknál, melyek alulértékelik saját magukat egy domináns norma következtében, így igazolva negatív önképüket; például a színes bőrűek a fehér bőrűek társadalmában gyakran hiszik magukat alacsonyabb rendűnek (Erikson 1965; Jost & Banaji 1994). Magyarországon úgy érzik, hogy a magyarok mindig a vesztes oldalon állnak, ami könnyen idézhet elő önbecsmérlő magatartást.

Fordította: *Victor Mónika*

JEGYZETEK

* E dolgozat alapjául egy, a magyarországi romákkal szembeni előítéletekkel foglalkozó kutatás szolgál, melyet a szerző végzett J. Peschar és S. Lindenberg (ICS/Szociológia Tanszék, Groningen) vezetésével.

- 1 A cigányok általában *romáknak* hívják magukat. *Rom* annyit jelent: 'ember' a *roma* (cigány) nyelvben. Ebben a cikkben azonban a cigány szót használjuk, hogy következtések maradjunk a feldolgozott kérdőívekhez.
- 2 A pozitív csoportjegyek szerzésének másik módja a belső csoport pozitív identitásának növelése, amit a társadalmi elismerés pozitív megteremtéseként ismerünk.
- 3 Ellentétes tételek modelljénél a következő szabály adható meg: erős skála: $0,50 \leq H$; átlagos skála: $0,40 \leq H < 0,50$; gyenge skála: $0,30 \leq H < 0,40$ (Molenaar 1994; Van Schuur 1993).
- 4 Ha a hiányzó értékek és a „már megtörtént” kategória adatait figyelmen kívül hagyjuk, akkor az átlagos eltérés 1,3 a *Munkanélküliség'92*, és 1,2 a *Munkanélküliség'93* esetében.

IRODALOM

- Arato, A: Liberalism, Democracy, and Hungarian Politics: A Conversation with János Kis. *The East & Central Europe Program Bulletin*, 1994. 5/21-7.
- Cronbach, K. J.-L Furby: How we should measure „change” - or should we? *Psychological Bulletin*, 74: 1970. 68-80.

- Csepeli Gy.-E Sik: Changing Content of Political Xenophobia in Hungary - Is the Growth of Xenophobia Inevitable? In: M. Fullerton-E. Sik J. Tóth (eds.): *Refugees and Migrants: Hungary at a Crossroads*. Budapest, Hungarian Academy of Sciences 1995. 121-127.
- Erikson, E. H.: The Concept of Identity in Race Relations: Notes and Queries. In: T. Parsons-K.B. Clark (eds.): *The Negro American*. Boston, Beacon Press 1965.
- Ferge, Zs.: Challenges and Constraints in Social Policy. In: Cs. Gombár E. Hankiss-L. Lengyel-Gy. Várnai (eds.): *Question Marks: The Hungarian Government 1994-1995*. Budapest, Korridor 1995. 144-171.
- Jost, J. T.-Banaji, M. R.: The role of stereotyping in system justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, 33. 1994. 1-27.
- Markus, G. B.: *Analyzing Panel Data*. Beverly Hills/London, Sage 1979.
- Molenaar I. W.-P. Debets-K. Sijtsma-B. T. Hemker: *MSP, a program for Mokken Scale analysis for Polytomous Items*. Groningen, iec ProGAMMA 1994.
- Pataki, F.: A Country of Discontent. In: Cs. Gombár - E. Hankiss - L. Lengyel & Gy. Várnai (eds.): *Question Marks: The Hungarian Government 1994-1995*. Budapest, Korridor 1995. 209-229.
- Postma, K.: Verandering van vooroordelen ten aanzien van zigeuners in Hongarije. In: W. Arts-J. Peschar (red.): *Om de Oost, Maatschappelijke veranderingen in Oost-Europa rond de ineenstorting van het staatsocialisme*. Houten/Zavetem, Bohn Stafleu Van Loghum 1994. 112-130.
- Postma, K.: *Changes in Levels of Prejudice against Gypsies in Hungary* (proceedings Workshop Transformation Processes in Eastern Europe). The Hague, NWO/SSCW/SRO 1995.
- Postma K.: *Changing Prejudice in Hungary. A Study on the Collapse of State Socialism and its Impact on Prejudice against Gypsies and Jews*. Amsterdam, Thesis Publishers 1996.
- Van Sohuur, W. H.: The nonparametric dominance model. In: W. H. van Schuur (ed.): *Instrumentontwikkeling*. Groningen, Vakgroep Sociologie, RUG 1993. 135-171.

KOOS POSTMA

Changing Prejudice against Gypsies in Hungary

The article is based on a social-scientific research about how changes of prejudice are related to transformation processes. The focus is on prejudice against Gypsies in Hungary. The two research questions are: Have there been changes in the level of prejudice against this group since the start of the transformation processes? And if so, to what extent can these changes be explained by the transition. Descriptive analysis and hypotheses testing were performed on data collected before and after the transition. The results are rather surprising: more tolerance was shown toward Gypsies; and the economic decline was not accompanied by a change in prejudice. A preliminary test indicated that there exists an interesting, alternative explanation.